

Robert Klimek

CZY UROCZYSKO NAD JEZIOREM KIELARSKIM SKRYWA RELIKTY ZAMKU BERTING? _____

Pruska ziemia Berting kilkakrotnie pojawia się w źródłach pisanych w latach 1346–1363. Zapewne w okresie plemiennym centrum tej ziemi stanowiły okolice obecnych wsi Bartążek i Bartąg. Według relacji warmińskiego kronikarza Jana Plastwicha (ok. 1400–1464) Galindia rozciągała się od rzeki Narew, ziemi Nadrowii, Sudowii oraz Polski do Berting, Gunelauke i Barcji: *quod terra Galindiae fuit a Bertingen usque ad Poloniam, et a Barten usque ad fluvium Nare et usque ad Sudoviam, ita quod tota terra inter Nadroviam et Sudoviam et Poloniam usque Bertingen, Gunelauken, et Barten fuit terra Galindiae*¹. Na podstawie powyższego zapisu można wnioskować, że Berting był niezależną pruską ziemią, chociaż w historiografii zazwyczaj przyjmuje się, że Berting wraz z Gunelauke wchodził w skład Galindii². W związku z powyższym uważam, że kwestia przynależności plemiennej ziemi Berting nadal jest otwarta, ponieważ w mojej ocenie bliższe związki są widoczne z sąsiadującą od zachodu ziemią Gudikus niż z Galindią. Świadczyć o tym może fakt, że pierwsze nadania na zamku w Berting dotyczyły także wsi z obszaru ziemi Gudikus. Takim przykładem jest Unieszewo – Hermsdorf, wieś położona nad jeziorem Marung *in terra Gudikus*³. Ziemia Berting przypuszczalnie rozciągała się na południu od lasów leżących wzdłuż jezior Pluszne, Łańskie i Košno. Na zachodzie nie przekraczała linii jezior Wulpińskie i Ukiel. Na wschodzie zapewne w okolicach Skajbotów graniczyła z ziemią Gunelauke, zaś na północy linia graniczna prawdopodobnie sięgała okolicy Brąswałdu i Dywit⁴. Okolice wsi Wadąg, Słupy i Szyprów, w okresie przedkolo-

¹ *Scriptores rerum Warmiensium oder Quellenschriften zur Geschichte Ermlands*, hrsg. v. C. P. Woelky, J. M. Saage, Bd. 1, Braunsberg 1866, ss. 73–74.

² H. Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 2, Wilno 1932, s. 15; G. Białuński, *Pruskie związki terytorialno-osadnicze w dorzeczu środkowej Łyny w XIII wieku*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* (dalej: KMW), 2004, nr 1(243), ss. 14–16. Pogląd o przynależności plemiennej ziemi Berting do Galindii odrzucał V. Röhrich, który uważał, że jest to w sprzeczności z relacją Plastwicha.

³ *Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands* (dalej: CDW), hrsg. v. C. P. Woelky u. J. M. Saage, Bd. 2, Mainz 1864, nr 108.

⁴ G. Białuński, op. cit., ss. 9–10.

nizacyjnym prawdopodobnie związane były z ziemią Gunelauke, której centrum znajdowało się w okolicy dzisiejszego Barczewka⁵.

Zamek Berting w zapiskach źródłowych pojawia się w 1350 r.⁶, chociaż przypuszczalnie powstał co najmniej kilkanaście lat wcześniej. W 1348 r. w Berting miało miejsce 6 nadań, które z pewnością musiały się odbyć w tej warowni⁷. We wszystkich dokumentach występował komornik o imieniu Sanglade, który zapewne tam urzędował. Gdy w 1353 r. powstał Olsztyn i przeniesiono tam siedzibę komornictwa, zameczek Berting prawdopodobnie został opuszczony. W 1356 r. w okręgu olsztyńskim miał miejsce najazd litewski pod wodzą Kiejstuta, w którym ucierpiało 17 wsi⁸. Można domniemywać, że wspomniana wyżej warownia również mogła zostać wówczas zniszczona, o ile nie została wcześniej opuszczona.

Problematyka lokalizacji zamku Berting do dzisiejszego dnia jest kwestią otwartą. Bardzo często, szczególnie przy opracowaniu kolejnych monografii miasta Olsztyna, historycy stawiali swoje hipotezy. Temat ten w ostatnim czasie został szczegółowo opracowany przez Grzegorza Białuńskiego, który odniósł się do wskazanych w literaturze przedmiotu propozycji lokalizacji. Pod uwagę brane są następujące miejscowości: Bartązek, Bartąg, Stary Olsztyn i uroczysko na wschodnim brzegu Jeziora Kielarskiego. Ostatecznie Grzegorz Białuński przychylił się do hipotezy, że pod uwagę powinniśmy brać dwie lokalizacje: wzgórze nad jeziorem Bartązek między Bartągiem i Bartązką oraz uroczysko nad Jeziorem Kielarskim. Zastrzega jednak, że do ostatecznego rozwiązania tej kwestii potrzebne są badania archeologiczne⁹.

Pierwsze z wymienionych stanowisk położone jest na rozległym wyniesieniu, które przylega od południa do jeziora Bartązek. Podczas badań powierzchniowych prowadzonych w ramach AZP został w tym miejscu znaleziony materiał ceramiczny pochodzący przypuszczalnie z XIV w. Do hipotezy o lokalizacji w tym miejscu zamku odnoszę się jednak sceptycznie. Po pierwsze, brakuje tutaj wyraźnych wyznaczników terenowych poświadczających relikty dawnego założenia obronnego, jakim z pewnością był zameczek Berting. Wzgórze to w ogóle nie posiada walorów obronnych. Ulokowana tam strażnica byłaby łatwym łupem najeźdźcy. Analizując położenie innych obiektów obronnych na Warmii bi-

⁵ Wniosek taki wyciągam, ponieważ widać bezpośredni związek młyna nad rzeką Wadąg lokowanego w 1337 r. (CDW, Bd. I, nr 286) z miastem Wartberg, położonym nad jeziorem Wadąg.

⁶ CDW, Bd. 2, nr 162.

⁷ Ibidem, nr 108–113.

⁸ *Die Chronik Wigands von Marburg*, w: *Scriptores rerum Prussicarum*, hrsg. v. T. Hirsch, M. Töppen u. E. Strehle, Bd. 2. Lipsk 1863, s. 522.

⁹ G. Białuński, *O początkach zamku w Olsztynie*, KMW, 2013, nr 4(282), ss. 645–663.

skupiej powstałych w XIV w. łatwo zauważyć, że nie znajdowały się one w przestrzeni otwartej, jak domniemane grodzisko w Bartążku, lecz były położone w miejscach z natury obronnych, jak zakola rzek lub wyniosłe wzgórza ograniczone głębokimi wąwozami. Ponadto miejsce to nigdy nie było brane pod uwagę przez archeologów wschodniopruskich. Występowanie w tym miejscu materiału ceramicznego z XIV w. nie świadczy o lokalizacji tam zamku. Należy przypomnieć, że na terenie Bartążka w latach 1335–1346 mieliśmy łącznie 16 nadań ziemskich po 4 łany. Od każdego z 4 łanów Bartązek musiał wystawić jedną służbę w przypadku wojny, czyli łącznie 16 zbrojnych¹⁰. Prawdopodobnie archeolodzy podczas badań natknęli się na jeden z takich 16 umocnionych dworów rycerskich, jakie znajdowały się w średniowieczu na terenie Bartążka.

Drugi z wymienionych obiektów jest położony przy wschodnim brzegu Jeziora Kielarskiego. Jest to uroczysko ukryte w sosnowym lesie. Droga, która przebiega przy stoku dawnego założenia obronnego wrzyna się głęboko w ziemię, co pozwala wysunąć wniosek, że w dalekiej przeszłości była ona często używana. Grodzisko, mimo że było weryfikowane i badane przez Emila Hollacka oraz Leonharda Fromma, kompletnie popadło w zapomnienie i jest dzisiaj zupełnie nieznane. Na takim stanie rzeczy prawdopodobnie zaważył błąd Hansa Cromego, który nie uwzględnił tego obiektu w katalogu grodzisk. Zdaniem Hollacka i Fromma w tym miejscu miał się znajdować zamek Berting. W swoim sprawozdaniu pochodzącym z końca XIX w. Hollack nazwał to miejsce *castrum*. Chociaż wzniesienie, na którym znajdował się domniemany zamek jest zniszczone wskutek założenia na nim cmentarza rodowego, to mimo wszystko nadal są widoczne pozostałości wałów i systemu fos. Od strony północnej na wzgórzu przebiega wał, którego relikty są jeszcze czytelne na długości ok. 80 m. Bezpośrednio na północ od niego znajdowała się sucha fosa, której pozostałości są doskonale widoczne na długości ok. 140 m. Podczas prowadzonych przez Fromma i Steffela prac archeologicznych 29 czerwca 1938 r. odkryto tam liczny materiał ceramiczny, typowy dla kultury wczesnośredniowiecznych Prusów oraz dla okresu osadnictwa zakonnego z XIII–XIV w.¹¹ Przypuszczalnie założenie obronne zajmowało większy obszar niż przedstawiony w dokumentacji archiwalnej. Od strony południowej było ono odgródzone niewielkim parowem. Tamże

¹⁰ J. Ptak, *Wojskowość średniowiecznej Warmii*, Olsztyn 1997, s. 236.

¹¹ Museum für Vor- und Frühgeschichte Archiv w Berlinie (dalej: MVF), sygn. PM-A 1712/1 (Kellaren, Kr. Allenstein). Powyższe sprawozdanie archiwalne wykorzystano wcześniej w publikacjach: R. Klimek, *Zaginione zamki i strażnice poświadczane w źródłach z I połowy XIV wieku na Warmii biskupiej oraz propozycje ustalenia ich lokalizacji*, w: *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, pod red. Z. Kobylńskiego, Warszawa–Zielona Góra 2013, ss. 218–220 oraz G. Białuński, R. Klimek, *Początki Olsztyna*, Olsztyn 2013, ss. 20–22.

w 2006 r. odnalazłem na powierzchni ziemi licznie występujące fragmenty ceramiki z okresu wczesnego średniowiecza¹². Prawdopodobnie w tym miejscu została zachowana ciągłość osadnictwa od czasów pruskich aż do XIV w.

Około 200 m na południowy wschód od uroczyska, w pobliżu leśniczówki Zazdrość, znajdują się wały podłużne. W średniowieczu tego typu umocnienia najczęściej były wznoszone na rubieżach osadniczych. Często w źródłach spotykamy informacje o pogranicznym charakterze tego typu umocnień. Zauważalny jest również zwyczaj budowania ich w miejscach przebiegu dawnych szlaków drogowych, co miało za zadanie ich zabezpieczenie. Przebieg umocnień był dostosowany do warunków topograficznych. Przy ich wznoszeniu główną rolę odgrywała hydrografia i ukształtowanie terenu. Często wały stanowiły dłuższe ciągi składające się z kilku odcinków lub tworzyły linie obronne ze zwielokrotnionych, położonych równolegle do siebie nasypów i rowów. Wspomniane wały mają ok. 200 m długości i złożone są z dwóch równoległych odcinków, z dwoma fosami po obu stronach każdego z nich. Ich wysokość sięga około 1,5 m, szerokość podstawy wynosi 6–7 m. Oba pasma nasypów oddalone są od siebie o 8 m i przebiegają od południowego zachodu w kierunku północno-wschodnim. Ostatni fragment wału jest zniszczony w wyniku prowadzonej tu gospodarki leśnej. Ciągnęły się one po drugiej stronie szosy, gdzie ich relikty pozostają już ledwie widoczne. Według Hollacka wały te zostały wzniesione w celu ochrony zamku w Berting od strony południowej¹³. Prawdopodobnie o wałach tych mowa jest w dokumencie z 1378 r., w tzw. Przywileju na Nowe Miasto Olsztyn, w którym wspomniano również o nadaniu 60 łanów lasu począwszy od wałów starego komornictwa, w górę rzeki Ustrych (dawna lokalna nazwa Łyny między jeziorem Ustrych i dopływem z Jeziora Kielarskiego): *a limitibus antiqui Camerarii iuxta lacum Prausen per ascensum dicti fluiij Esterichvlis dicti*¹⁴.

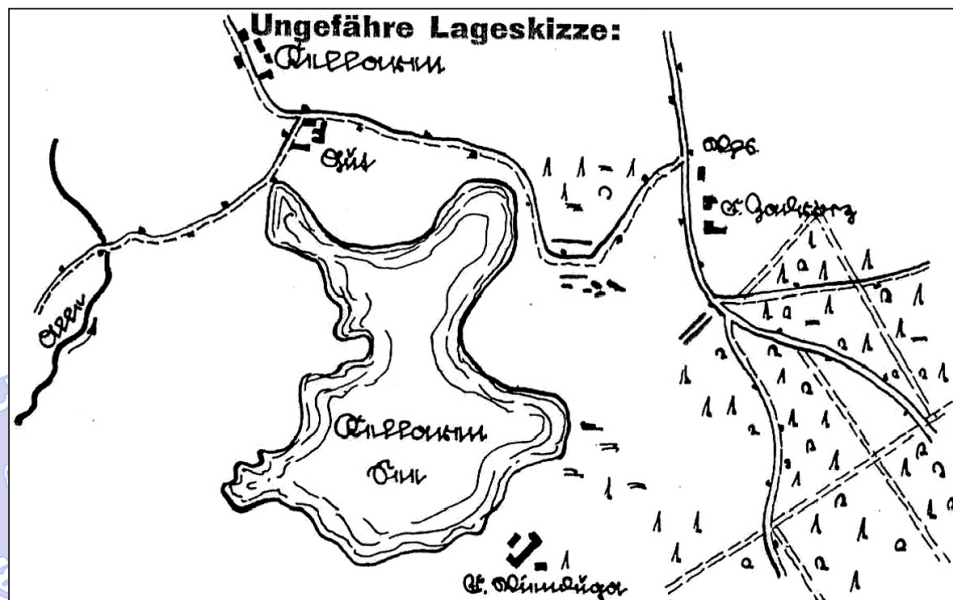
W świetle przedstawionych faktów wielce prawdopodobne wydaje się, że zaginiony *castrum Berting* leżał nad wschodnim brzegiem Jeziora Kielarskiego. Potwierdzenie mogłyby przynieść kompleksowe badania archeologiczne uroczyska nad jeziorem oraz analiza wałów podłużnych. Zazwyczaj wały posiadają drewnianą konstrukcję. Przeprowadzenie badań metodą radiowęglową mogłoby w przybliżeniu ustalić datę użycia drewna do budowy konstrukcji obron-

¹² Zgłoszenie pisemne z sierpnia 2006 r. do Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, który w tym kierunku nie podjął żadnych działań.

¹³ E. Hollack, *Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreußen*, Glogau–Berlin 1908, s. 66.

¹⁴ CDW, Bd. 3, nr 53. W korespondencji ze mną prof. Grzegorz Białuński pierwotnie składał się do uznania *a limitibus antiqui Camerarii* za wały podłużne, jednak ostatecznie uznał, że powyższy zapis źródłowy dotyczy granicy starego komornictwa z zakonem krzyżackim, uregulowanej w 1341 r. (G. Białuński, *O początkach zamku w Olsztynie*, ss. 656–657). Z tą hipotezą nie zgadzam się, ponieważ uważam, że granica między Warmią biskupią i zakonem krzyżackim w tym miejscu nie przebiegała.

nych. Badania archeologiczne mogłyby także odpowiedzieć na pytanie, jak wyglądało pierwsze założenie obronne, czy zostało ono zniszczone czy też porzucone.

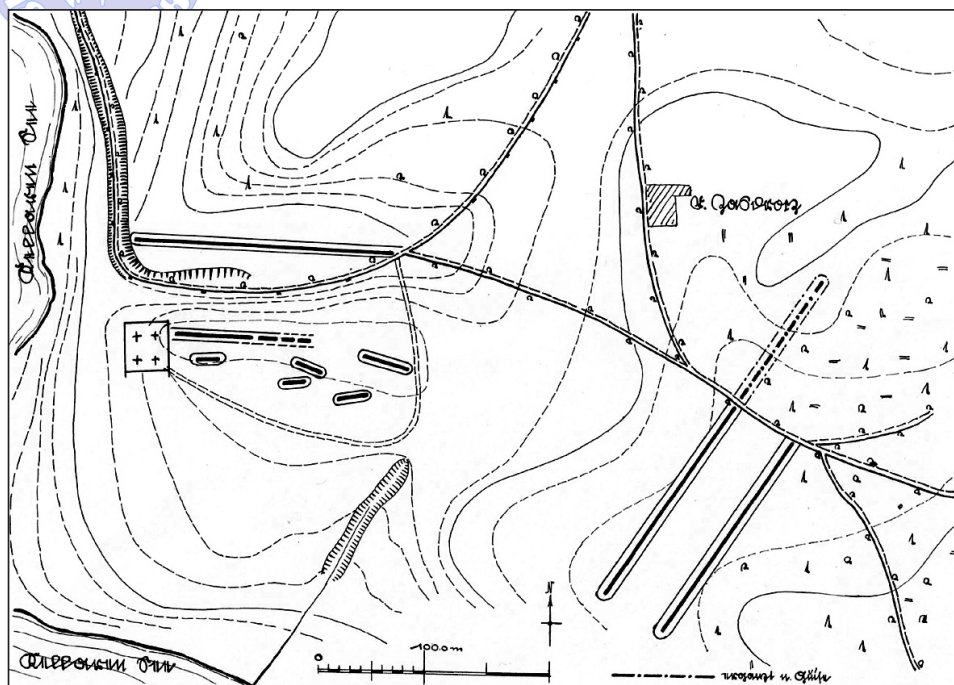
1. Mapka sztabowa autorstwa Leonharda Fromma przedstawiająca okolice Jeziora Kielarskiego i znajdujących się tam po jego wschodniej stronie wałów obronnych, MVE, IX f3 Katalog Burgwallkartei (Kr. Allenstein): Ramuck

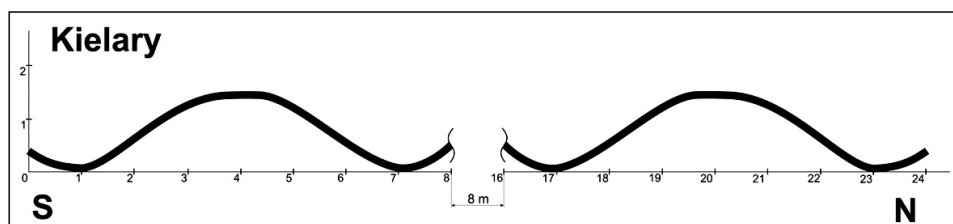
2. Stara droga leśna biegnąca przez uroczysko nad Jeziorem Kielarskim, fot. R. Klimek

3. Wzgórze nad Jeziorem Kielarskim, domniemany *castrum Berting*, fot. R. Klimek

4. Plan domniemanego założenia obronnego i wałów podłużnych, L. Fromm, MVF IX f3 Katalog Burgwallkartei (Kr. Allenstein): Ramuck

5. Przekrój wałów podłużnych nad Jeziorem Kielarskim

6. Wały podłużne, widok od strony południowo-zachodniej, fot. R. Klimek